

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК [343.85:343.37](477)

В. Д. ПЧОЛКІН,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості запобігання злочинам у сфері економічної діяльності та деякі напрями усунення і нейтралізації факторів, що детермінують злочинність, шляхом застосування заходів економічного, організаційно-господарського, виробничо-технічного та нормативно-правового характеру.

Одним із напрямків запобігання злочинам у сфері економічної діяльності виступає їх профілактика, яка розглядається у різних аспектах, зокрема у кримінально-правовому, кримінологічному та оперативно-розшуковому. Кримінально-правова профілактика здійснюється щодо осіб, які вчинили злочини і потребують виправлення та перевиховання. Кримінологічна профілактика спрямована на недопущення самої можливості злочинних проявів. Оперативно-розшукова профілактика пов'язана з виявленням осіб, що мають злочинний намір і підготовлюють майбутні злочини.

Через велику кількість різновидів профілактики злочинів, природно, існує декілька точок зору щодо її напрямків. Зазначені напрями запобігання злочинам достатньо повно висвітлені у спеціальній літературі [1–3], а тому немає потреби зупинятися на їх загальних положеннях.

Поділяємо думку науковців, які вважають, що нагальною є проблема пошуку нових засобів і форм запобігання злочинності. Нині існуючий механізм протидії злочинності в Україні орієнтований переважно на кримінально-репресивні засоби й методи. Як свідчить вітчизняний і закордонний досвід, орієнтація тільки на силові заходи боротьби зі злочинністю є непродуктивною і безперспективною. Такий підхід ще більше сприяє формуванню антисоціальної та злочинної поведінки, призводить до значних збоїв і неефективності функціонування судової та інших правових систем. Тому сьогодні слід акцентувати увагу на подоланні однобічності антикримінальної державної стратегії, «перекосів» у механізмах протидії злочинності [4, с. 15–18; 5, с. 147].

У зв'язку з викладеним спробуємо розглянути лише деякі особливості нейтралізації та усунення факторів, що детермінують учинення злочинів у сфері економічної діяльності. У загальносоціальному плані запобігання злочинам – це складова частина комплексу економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів щодо вдосконалення соціальних і економічних суспільних відносин. Ці заходи не мають своїм спеціальним призначенням запобігання злочинам, але вони створюють необхідні передумови, що виключають можливість їх вчинення, наприклад, за допомогою усунення з життя кризових явищ і диспропорцій, що живлять злочинність. Виходячи з цього можна з повним правом констатувати, що між системою загальносоціального запобігання економічним злочинам і ринковими відносинами існує тісний зв'язок. До сказаного слід додати, що диспропорції та деформації в системі економіки, будучи детермінантами економічної злочинності, породжують не тільки причини злочинів, але й визначають форми і методи їх профілактики. Форми пов'язані із самою серцевиною – ринковими відносинами, методи – із системою контролю й управління в цілому.

Ми вважаємо, що має діяти ринковий механізм захисту власності та економічних інтересів. Із цим механізмом пов'язана проблема оздоровлення соціально-економічного стану економіки України. Отже, питанням практичної реалізації зазначених заходів загальносоціальної профілактики, безумовно, належить вирішальна роль у стабілізації криміногенної обстановки в економічній сфері. Різноманіття криміногенних обставин, що виступають причинами і умовами аналізованих діянь, відповідно передбачає

множинність заходів профілактичного характеру. Це означає, що у процесі запобігання злочинам забезпечується комплексний вплив на широкий спектр суб'єктивних причин, умов та інших детермінант злочинності. Комплексне запобігання злочинам, на нашу думку, пов'язане з розробленням і реалізацією наступних груп заходів.

Заходи економічного характеру. Злочинні процеси в економічній сфері, як справедливо відзначають кримінологи, безпосередньо породжені дисфункцією, що виражається в тому, що суспільні потреби не знаходять адекватного відображення в структурі і функціях матеріального виробництва і у відносинах, пов'язаних з обміном, обігом і розподілом матеріальних благ, життєво важливими інтересами особи. При цьому життєво важливими інтересами вважається сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування і можливість прогресивного розвитку особи, суспільства і держави [6, с. 7]. При цьому також слід врахувати й те, що від початку переходу до ринкових умов не було обґрунтованого прогнозу розвитку ринкової економіки в нашій країні, а законодавча база не встигала за виникаючими злочинними проявами. Усе це сприяло зростанню злочинності практично у всіх ринкових сферах економіки.

Якщо говорити про заходи економічного характеру, не можна не навести окремі висновки, зроблені на початку ринкових реформ на основі прогнозу економічної злочинності. Передбачалося, що з переходом на нові форми господарювання, розширенням підприємництва та економічної діяльності підприємств профілактична функція підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) буде звужуватися, тому що охорона власності стане обов'язком самих власників, керівників і трудових колективів. Бралося до уваги також і та обставина, що від часу, коли власник нестиме повну матеріальну відповідальність за господарські ризики, функція підрозділи ДСБЕЗ в повному обсязі здійснюватимуть профілактичну діяльність лише щодо державних підприємств. Інші власники, із значених вище міркувань, могли не мати потреби у їх профілактичному втручанні, крім випадків, коли необхідно вжити рішучих заходів запобігання на стадіях наміру чи готування до злочинів. Така концепція функціональної спеціалізації і статусу оперативних підрозділів у системі ДСБЕЗ з урахуванням нових соціально-економічних перетворень викреслюва-

лась на основі прогнозу. На жаль, аналіз криміногенної ситуації, що склалась в Україні у процесі проведення економічних реформ за відсутності необхідного і достатнього організаційно-правового супроводу з боку державних органів, дозволяє зробити висновок про помилковість розрахунку на самодостатність ринкових механізмів з погляду подолання тіньових і кримінальних явищ в економіці. Тому на Державну службу боротьби з економічною злочинністю було покладено завдання здійснювати оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності з метою виявлення і розкриття господарських, посадових та інших злочинів в галузі економіки на підприємствах, в організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах і вживати заходів до запобігання їм.

Аналіз стану злочинності, пов'язаної з правопорушеннями у державному, колективному і приватному секторах економіки, свідчить, що заходи з усунення недоліків у сфері економічної діяльності повинні охоплювати і такі питання, як призупинення спаду виробництва товарів для населення, інфляційні процеси, зростання вартості товарів споживання.

Серед інших профілактичних заходів економічного характеру необхідно назвати розвиток приватного підприємництва. Зокрема це означає:

- а) невтручання держави у виробничо-господарську діяльність підприємств, заснованих на різних формах власності;
- б) самостійність у виборі господарських партнерів, які перебувають, власне кажучи, в рівних умовах;
- в) встановлення господарських зв'язків на основі об'єктивних економічних інтересів підприємств, тобто ці зв'язки, як правило, реалізуються незалежно від директивного державного планування і управління;
- г) можливість вільно розпоряджатися доходами (прибутками), отриманими після виконання зобов'язань перед державою.

До профілактичних заходів економічного характеру слід також віднести: інтенсифікацію виробництва на базі використання нової техніки і безвідходних та енергозберігаючих технологій; створення дієвої системи контролю за процесом приватизації об'єктів державної форми власності; недопущення в явній чи прихованій формі угод між господарськими суб'єктами про підняття і тримання високих цін на ринку товарів та послуг, поділу ринку на сфери впливу підприємствами, що займають

домінуюче становище; впорядкування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання шляхом створення механізму регулювання експортно-імпортних операцій (система квотування, ліцензування тощо). Вважаємо, що цей механізм повинен забезпечити наскрізний валютно-митний контроль. Це стане можливим завдяки організації ефективної взаємодії фінансових, банківських і митних органів.

Реалізація відзначених вище заходів сприятиме забезпеченню захисту економічних інтересів насамперед товаровиробників від злочинних посягань. Разом із тим, не виключена можливість учинення злочинів завдяки використанню злочинцями криміногенних умов і обставин, що належать до організаційно-господарської сфери.

Заходи організаційно-господарського характеру. Дану групу, на нашу думку, утворюють заходи, спрямовані на усунення недоліків у сфері фінансування, у системі первинного бухгалтерського обліку, контролю тощо, конкретний зміст яких передбачає:

- широке використання документів первинного обліку сировини і продукції, віднесених до категорії суворої звітності, які мали б певні захисні властивості від підроблення. Одночасно слід використовувати такі методи обліку і контролю товарно-матеріальних цінностей, що відповідали б потребам ринкової регуляції економічних відносин. Їх вибір, на наш погляд, має бути зорієнтовано на входження у світові господарські зв'язки. Інакше кажучи, слід виробити порівнювані із закордонними партнерами показники ефективності ведення господарства, обліку витрат, виробничих витрат тощо;

- створення дієвої системи внутрішньогосподарського контролю за діяльністю підприємств і організацій. Основними завданнями внутрішньогосподарського контролю мають стати перевірка господарських операцій у виробничих підприємствах з метою раціоналізації витрат усіх видів ресурсів, забезпечення збереження коштів і товарно-матеріальних цінностей, виконання виробничих і фінансових планів. Організація внутрішньогосподарського контролю має бути покладена відповідно з чинним законодавством на керівника підприємства. У здійсненні контролю на підприємствах провідне місце посідають працівники різних економічних служб і бухгалтерії, зокрема головні бухгалтери [7, с. 23].

Серед інших профілактичних заходів організаційно-господарського характеру, що стосуються фінансово-кредитної сфери, слід назвати:

- жорсткість контролю за рухом бюджетних коштів та їх цільовим використанням; введення статистичної звітності про використання бюджетних коштів, що направляються для здійснення цільових державних програм, встановлення термінів представлення з місць звітності щодо використання виділених асигнувань; створення для координації взаємодії правоохоронних органів і підприємницьких структур із захисту комерційної діяльності від злочинних посягань постійно діючих міжвідомчих комісій із представників органів державної влади і управління, а також недержавних структур правоохоронної спрямованості; активне проведення правової пропаганди силами співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури, податкової міліції; широке висвітлення за допомогою засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення) фактів учинення злочинів економічної спрямованості на об'єктах економіки, особливо за участю керівників і матеріально відповідальних осіб, причин і умов, що сприяють учиненню цих злочинів; організація заходів, спрямованих на організаційно-методичне, кадрове, фінансове забезпечення і координацію діяльності правоохоронних органів щодо правового виховання населення, визначення стратегії й тактики цієї діяльності, які адекватно враховували б сучасні умови господарської діяльності й тенденції розвитку криміногенної обстановки у сфері економіки.

Заходи виробничо-технічного, технологічного характеру. Названі заходи спрямовані на усунення обставин, що сприяють вчиненню економічних злочинів, і передбачають: перегляд з урахуванням сучасних вимог [8] застарілих галузевих стандартів та технічних умов на продукцію широкого споживання; активне впровадження комплексу технічних засобів автоматизованого обліку і контролю за дотриманням умов збереження сировини і продукції, їх руху; операцій, пов'язаних із прийманням, відпусткою, переміщенням і використанням сировини і продукції на об'єктах споживчої сфери; підвищення технічної надійності контролюючих і облікових пристроїв, наприклад, лічильників контрольних приладів тощо. Ми згодні з думкою Л. Н. Крайнюка, Л. А. Касилової, Ж. А. Крутової, Л. Д. Манелової, що підвищення вимог до якості продукції необхідно починати з підвищення вимог до розроблення нормативної документації. За сучасних умов, коли підвищується відповідальність виробника за якість продукції, повинна також бути поси-

лена відповідальність розробників нормативної документації на якість цієї продукції [9, с. 7].

На усунення криміногенних обставин, що сприяють учиненню злочинів економічної спрямованості, спрямовані й *заходи нормативно-правового характеру*. Заходи з усунення недоліків у розглянутому аспекті переважно спрямовані на: недопущення відставання правозабезпечувальних механізмів від господарчої практики шляхом постійного удосконалення законодавства; активна участь у розробленні й реалізації регіональних програм боротьби зі злочинністю, маючи на увазі й питання, пов'язані з комплексним використанням наявних в органах внутрішніх справ сил і засобів, координацією зусиль правоохоронних органів та інших заінтересованих міністерств і відомств; відновлення і розвиток мережі громадсь-

ких формувань правоохоронної спрямованості тощо.

У наш час проблема підбору кваліфікованих фахівців, здатних надавати консультаційні поради з різних питань, що виникають у процесі попередження і розкриття злочинів економічної спрямованості, набуває особливої актуальності. Не випадково у спеціальній літературі порушують питання про централізований підбір таких фахівців при відповідних управліннях МВС України і створення картотеки фахівців різного профілю (економісти, бухгалтери, технологи, ревізори, інвентаризатори, аудиторі тощо), які добровільно виявили бажання допомогти працівникам оперативних підрозділів Департаменту державної служби боротьби з економічною злочинністю.

Список використаної літератури

1. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2007. – 728 с.
2. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Агропромисловий комплекс : навч. посіб. / за ред. М. В. Джиги, Я. Ю. Кондратьєва. – К. : НАВС України, 2000. – 44 с.
3. Козаченко І. П. Оперативно-розсыкная профілактика (правовые и организационно-тактические вопросы) / И. П. Козаченко. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1991. – 181 с.
4. Даньшин И. Н. Состояние должностных преступлений в сфере хозяйственной деятельности и система мер по их предупреждению / И. Н. Даньшин // Проблемы запобігання службовим злочинам у сфері господарчої діяльності : матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 9 листоп. 2004 р.). – Х. ; К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 15–18.
5. Погорецький М. А. Питання запобігання службовим злочинам у сфері господарчої діяльності оперативно-розшуковими заходами / М. А. Погорецький // Проблемы запобігання службовим злочинам у сфері господарчої діяльності : матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 9 листоп. 2004 р.). – Х. ; К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 147–149.
6. Венедітков В. С. Теоретичні засади економічної безпеки / В. С. Венедітков // Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 28–29 жовт. 2005 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 130 с.
7. Лушкін В. А. Контроль і ревізія підприємств : навч. посіб. / В. А. Лушкін, В. Д. Понікаров, І. В. Ялдин, А. С. Ачкасов. – Житомир : Житомир, 2000. – 368 с.
8. Николаева М. А. Идентификация и фальсификация пищевых продуктов / М. А. Николаева, Д. С. Личников, А. Н. Неверов. – М. : Экономика, 1996. – 108 с.
9. Крайнюк Л. Н. Научно обоснованная разработка нормативной документации на пищевую продукцию как один из путей борьбы с теневой экономикой / Л. Н. Крайнюк, Л. А. Касилова, Ж. А. Крутова, Л. Д. Манелова // Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 28–29 жовтня 2005 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 130 с.

Надійшла до редколегії 10.07.2011

ПЧЕЛКИН В. Д. ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрены особенности предупреждения преступлений в сфере экономической деятельности и некоторые направления устранения и нейтрализации факторов, которые детерминируют экономическую преступность, путем применения мер экономического, организационно-хозяйственного, производственно-технического и нормативно-правового характера.

PSHOLKIN V. CRIME PREVENTION IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY

Features of the crime prevention in the sphere of economic activity and some trends of elimination and neutralization of the factors that determine economic crimes through the application of economical, organizational and economical, industrial and technical, normative and legal measures are examined.